

զիրը մարդ լավ հասկանա, չի կարող թորգմանել, եթե խեղճ է մայրենի լեզվում:

Մեր կարծիքով, պիտի թարգմանել Շեքսպիրից միայն այն դրամաները, որոնք չեն թարգմանվել Հովհաննես Մանուկյանի կողմից: Ռուսերեն Շեքսպիրը մի քանի մարդիկ են թարգմանել և ահա ուսաներն ունեն Շեքսպիրի լիակատար ժողովածուն: Մեր կարծիքով Մանուկյանը բավարար թարգմանություններ է արել (հայտնի են նրա միայն թարգմանությունները), սրանից հետո պիտի թարգմանել նրա չթարգմանածները՝ մի օր լիակատար հայերեն Շեքսպիր ունենալու համար:

«Ռիչարդ Գ-ից» հետո մենք արդեն ձեռնարկել ենք թարգմանելու «Անտոնիոս և Կլեոպատրա»:

ՎԱՀԱՆ ԹՈԹՈՎՆԵՅ

Վ. ՍՈՒՐԵՆՅԱՆՅԸ ՇԵՔՍՊԻՐԻ ՍՈՆԵՏՆԵՐԻ ԹԱՐԳՄԱՆԷԶ

Հրապարակում և առաջաբան ԲՅՈՒՐԱԿՆ ԱՆԴՐԵԱՍՅԱՆԻ

Հայտնի է, որ Վարդգես Սուրենյանցը զեղանկարչությունից բացի զբաղվել է նաև գրական աշխատանքով. գրել է բանաստեղծություններ, մշակել է ժողովրդական հերիաթներ, ինչպես նաև թարգմանություններ է կատարել համաշխարհային գրականության խոշորագույն ներկայացուցիչների երկերից: Իմանալով մի շարք օտար լեզուներ, նա բնագրով կարդացել է Օմար Խայամի, Հաֆիզի, Գյոթեի, Հայնեի, Օսկար Ուայլդի, Շեքսպիրի և այլ հեղինակների զործերը:

Իր սիրելի հեղինակների զործերից Սուրենյանցը կատարել է մի շարք թարգմանություններ: Մանոթանալով նկարչի արխիվին, տեսնում ենք, որ ամենից ավելի շատ թարգմանություններ նա կատարել է Շեքսպիրից: Այս հանգամանքը, ինչպես և Սուրենյանցի կյանքից հայտնի որոշ դեպքեր վկայում են, որ Շեքսպիրը առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցրել նկարչի կյանքում:

Անդրերեն նա սկսել է ուսումնասիրել դեռևս պատանի հասակից, նախքան Մյունխենի Գեղարվեստից ակադեմիա սովորելու մեկնելը: Անգլիական գրականության մեջ Սուրենյանցին ամենից ավելի հրապուրել է Շեքսպիրը: Դեռևս 23 տարեկան հասակում (1883 թ.) նա ձեռնարկել է «Ռիչարդ III-ի» թարգմանությունը: Սուրենյանցը իր կյանքի ընթացքում թարգմանել է Շեքսպիրի պիեսներից 6-ը («Ռիչարդ Գ», «Հուլիոս Կեսար», «Օթելլո», «Վինձորի ուրախ կանայք», «Միջամանային գիշերվա երազ», «Լիր արքա»¹), Գրանցից հրատարակված է միայն «Միջամանային գիշերվա երազը» («Հուշարար», 1912, գիրք Բ):

Ուշադրություն է դրավում այն հանգամանքը, որ Սուրենյանցին զբաղեցրել են նաև Շեքսպիրի սոնետները, որոնց հանդեպ հայ հասարակաչնության մեջ չի եղել այնպիսի հետաքրքրություն, որպիսին եղել է մեծ դրամատուրգի պիեսների նկատմամբ:

¹ Պիեսների վերնագրերը բերում ենք ըստ Վ. Սուրենյանցի թարգմանությունների:

Մինչդեռ Շեքսպիրի սոնետները, որ «Վերածնության շրջանի անգլիական քնարերգության պսակն են կազմում», իսկ նշանավոր անգլիացի բանաստեղծ Վոդսվորթի արտահայտությամբ՝ «Մի բանակն են, որով Շեքսպիրը իր սիրտը բացել է աշխարհին», բավականին նշանակալից տեղ են բռնում գրամատուրգի մասնագրության մեջ: Ահա Սուրենյանցը հայ իրականության մեջ առաջիններից է, որ փորձում է շեքսպիրյան սոնետները հայ ընթերցողին մատուցել մայրենի լեզվով: Պահպանվել են Սուրենյանցի ձեռքով թարգմանված շեքսպիրյան 5 սոնետ (12, 19, 30, 130, 154):

Թարգմանությունների ձևազերբը ամփոփված են աշակերտական երկու տետրերի մեջ²: Տետրերից առաջինը շապիկ չունի, առաջին էջի վրա Սուրենյանցի ձեռքով գրված է «Մանր հոտանավորներ, ինքնուրույն և թարգմանական»: Այստեղ գտնում ենք 19 բանաստեղծություններ (ինքնուրույն և թարգմանական) և մեկ հեքիաթի («Գառնուկ եղբայր») սևագրությունները: Տետրի 3-րդ թերթի վրա (երկրորդ երեսին) Շեքսպիրի 130-րդ սոնետի թարգմանության սևագիրն է: Այնուհետև այլ հեղինակներից՝ Հայնեից, Գյոթից, Ուլանդից կատարված թարգմանություններ: 15-րդ թերթի առաջին երեսին Շեքսպիրի 30-րդ, դարձերեսին 154-րդ, իսկ 16-րդ թերթի ետևում 19-րդ սոնետների թարգմանություններն են: Տետրում բոլոր չորս սոնետների թարգմանությունների վրա Սուրենյանցը նկատելի աշխատանք է թափել, կան մի շարք ուղղումներ ու ճշտումներ:

Երկրորդ տետրի շապիկին Սուրենյանցի ձեռքով գրված է. «Բանաստեղծություններ ինքնուրույն և թարգմանական»: Տետրը սկսվում է 30-րդ սոնետի թարգմանության մաքրագրությամբ, որին հաջորդում է 130-րդ սոնետի մաքրագիրը: Ապա գալիս են այլ թարգմանություններ (Հայնեից) և հետո իրար ետևից 19, 154 և 12-րդ սոնետների մաքրագրությունները: Այսպիսով, երկրորդ տետրում բացի առաջին տետրի չորս սոնետներից կա նաև մի ուրիշը՝ 12-րդ սոնետը, որի սևագրությունը երևի մի այլ թերթի վրա է կատարված եղել: Բացի այդ, ինչպես տեսանք, սևագրությունների և մաքրագրությունների տեսակներում սոնետների հերթականությունը տարբեր է:

Սևագրությունների տետրը ցույց է տալիս նաև, որ Սուրենյանցը շեքսպիրյան սոնետները իրար ետևից չի թարգմանել, այլ նրանցով զբաղվել է ընդմիջումներով, որոնք երբևիցե այնքան էլ փոքր չպետք է եղած լինեին: Բն ինչու է իր թարգմանած սոնետները տարբեր հերթականությամբ մաքրագրել, զժվար է ասել, բայց անտարակույս է, որ Սուրենյանցը մաքրագրել սկսել է այն բանից հետո, երբ ավարտել է նրանցից առնվազն չորսի (սևագրությունների տետրում եղածների) թարգմանությունը և մշակումը: Դա երևում է այն բանից, որ սևագրերի տետրում եղած նյութերի հերթականությունը մաքրագրությունների տետրում ազատորեն խախտված է, այսինքն՝ արդեն եղած սևագրություններից Սուրենյանցը իր ընտրությամբ արտագրել է մերթ այս, մերթ այն գործը: Ուշադրություն է դրվում, օրինակ, այն հանգամանքը, որ թեև 30-րդ սոնետը Սուրենյանցը թարգմանել է 130-րդից հետո, բայց մաքրագրել է առաջինը: Դա տիրույթամբ հագեցված մի բանաստեղծություն է, ուր հեղինակը խոր ցավով է հիշում անցած տարիները, ինչպես և չիրականացված իդեալի մասին:

¹ А. Аникст, Творчество Шекспира, М., 1963, էջ 329.

² Գրականության և արվեստի թանգարան, Սուրենյանցի ֆոնդ, տետր № 1 և 2:

վ. Քերպիրաշյանի համառոտամամբ այդ ստեղծությունը 1917 թվականին¹, Հովհ. Քումանյանի խմբագրությամբ, հրապարակվել է «Հորիզոն» թերթում. «Մենք հիմք ստեղծ ենթադրելու,— գրում է բանաստեղծը,— որ այս ստեղծության թարգմանական լեզուն խմբագրել է Հ. Քումանյանը: «Անցյալ վաղերս» արտահայտությունը հիշեցնում է մեծ բանաստեղծի սեր»²:

Պետք է ասել սակայն, որ Սուրենյանցի ձեռագրերում³ թե սեպագրության և թե մարդագրության մեջ «Անցյալ վաղերս» արտահայտությունը կա, որով և բուրբուլին անհիմն է դառնում վերոհիշյալ ենթադրությունը: Իսկ Սուրենյանցի թարգմանության մեջ բանաստեղծի խմբագրությունը փնտրելու հանգամանքը արդյոք ցույց չի տալիս այդ թարգմանության պատշաճ մակարդակը:

Հիշյալ տեղերից ոչ մեկում որևէ թվական կամ վայրի անուն չկա: Ուստի և հնարավոր չէրավ պարզել, թե երբ է Սուրենյանցը գրադրել շերտային ստեղծության թարգմանությունը: Եթե իրոք 30-րդ ստեղծության թարգմանությունը հրապարակվել է 1917-ին, ապա միևնույն է, գրանով չի կարելի որոշել ստեղծության թարգմանության թվականը կամ թվականները:

Նախ, ինչպես ասվեց, անկասկած է, որ Սուրենյանցը հինգ ստեղծություն միաժամանակ չի թարգմանել, ապա և այն, որ մարդագրությունը կատարել է բոլոր կամ, համենայն դեպս, չորս ստեղծություն, ինչպես և առաջին տետրի մյուս նյութերի վրա կատարած աշխատանքը ավարտելուց հետո: Իսկ Սուրենյանցի պես գրադրված մարդու համար բավական ժամանակ էր պահանջվելու մի տետր լրերություն և թարգմանական բանաստեղծությունների գրելու և մշակելու համար: Եվ վերջապես 1917 թ. ստեղծությունից մեկի հրապարակումը հասկանալի է, որ որևէ հիմք չի տալիս մտածելու, թե ստեղծությունը թարգմանվել են այդ թվականին կամ մտածակա տարիներին: Փերսոն, ամենից համոզականն այն է, որ Սուրենյանցը շերտային ստեղծությունների թարգմանությամբ գրադրել է 10-ական թվականներին:

Սուրենյանցը հրապարակում ենք Սուրենյանցի թարգմանած բոլոր հինգ ստեղծությունը՝ պահպանելով նկարչի մարդագրությունների տեսքում եղած հաջորդականությունը:

ՇԵՔՍՊԻՐԻ 30-ՐԴ ՍՈՆԵՏԸ

When to the sessions of sweet silent thought...

Երբ ես սուղված երազի մեջ հոգեպես,
Հետ եմ նալում անվերադարձ անցյալիս,
Հին ցավերս դուրս են եկնում նոր հանդես,
Վայ եմ տալիս շիրադործված իդձերիս:
Եվ աչքերս թաց են լինում արցունքով
Նորանց մասին որ հանդշում են հողի տակ
Հուշիկ մաշված խարոսկ սիրուս կարոտով,
Ես ողբում եմ իմ հույսերը փռլատակ:

¹ Վ. Քերպիրաշյան, Շերտային հայերեն, Երևան, 1956, էջ 102—103: Մենք թերթիցներ 1917 թ. «Հորիզոն» համաթանոն, բայց նման հրապարակում չգտանք: Արդյոք 1917 թվականին մի այլ պարբերականում չի հրապարակվել հիշյալ ստեղծությունը:

² Նույն տեղում, էջ 103:

Այն ժամանակ դադլած սրբախի խոցերով
 Անցյալ վայերս համարում եմ մի առ մի
 Լաց եմ լինում առատ աղի արցունքով
 Վըճարելով անվճար պարտքըս վաղեմի:
 Բայց երբ այդտեղ, ով իմ անգին, քեզ հիշեցի—վերջացավ՝
 Անցածն անցավ, հինը գընաց ու մոռացվեց ամեն ցավ:

ՇԵՔՍՊԻՐԻ 130-ՐԴ ՍՈՆԵՏԸ

*My Mistress' eyes are nothing
 like the sun...*

Նորա աչքերն արեգակի չեն նրման,
 Եվ շրթունքը բուստ չեմ կարող անվանել,
 Նորա կուրծքը ճերմակ ձյունի չէ նրման,
 Զեն մազերի նրա գանգուրքը ոսկեթել:
 Վարդը, գիտեմ, վառ կամ ճերմակ է լինում
 Նրա ալտերին այդ վարդերից չեմ փնտրում
 Եվ նրա շունչը ինձ չէ երբեք հիշեցնում
 Ոչ խնկահոտ և ոչ դրախտի զով բուրում:
 Նրա խոսելը հիանալով եմ լքում,
 Թեպետ և չէ նա սոխակի դալալյիկ,
 Եվ նրա ծանրը քայլափոխը չեմ խառնում
 Մի դիցուհու գլուխ սըլացքին հանդարտիկ:
 Բայց և այնպես ես սիրում եմ անհամեմատ նրան ավել,
 Քան բոլորին, որոնց քերթող շողոքորթներն են գովել:

ՇԵՔՍՊԻՐԻ 19-ՐԴ ՍՈՆԵՏԸ

Devouring Time, blunt thou the lion's paws...

Անկուշտ ժամանակ, ժանիքն առյուծի բրթացրու,
 Թող երկիրը իր բերքերը ինքն ուտե,
 Վազրի սուր սուր առամները թափեցրու,
 Փյունիկ արծիվն իրա բոցում տապալի:
 Տարեդարձին լավն ու վատը բեր ու տար,
 Զարդ ու պաճույճ շուրջըդ կրնաս դու սրբել
 Եվ ամեն հույս թող, թե կամիս, անկատար,

Միայն մեկ բան կուզեմ ես քեզ արդելիւ
 Փոս չբփօրես իմ սիրելուն աշակերին,
 Լեկտներով վեհ հաւատին չբղիւղիս
 Չարիքներըդ նորա մոտով թող անցնին
 Թող ըզմայլի ե Աղազան նրա տեսիլցի
 Բայց քո կամքն է, քեզ կրժաղրեմ, ինչ որ կամիս, ա՛ռ զընա՛
 Իմ սիրելին իմ երգերում հավետ մանուկ պիտ մընա:

ՇԵՔՍՊԻՐԻ 154-ԲԻ ՍՈՆԵՏԸ

The little Love-god lying once asleep...

Մի օր երես ծառի տակին նիրհում էր
 Եվ կերտնն էլ սրտեր դադող կողքին վառ,
 Հավերժահարս կուսանց մի խումբ գընում էր
 Տեսավ քնած է մանուկ աստվածն անպատկառ:
 Եվ նորանցից գեղեցկագույնն կույս ձեռքով
 Միրտ բորբոքող կրակը վերցրեց ու առավ
 — Որ բովիլ էր այդքան սրտեր իր բոցով —
 Ու դինաթափ քնած աստրժուն նա արավ:
 Կույսը կրակը ցուրտ աղբյուրում հանգցրեց
 Որի ջուրը սիրուց տենդաց ու եռաց
 Եվ ցավ բուժող ջերմուկ դարձավ ջրընկեց —
 Հիվանդները ըշտապեցին փութընթաց:
 Ես էլ դնացի բուժեմ ջրով դադված սրտիս խոց ու ցավ,
 Բայց ջուրն եռուն սիրո տենդից — սիրտ զովացնել չըկարցավ:

ՇԵՔՍՊԻՐԻ 12-ԲԻ ՍՈՆԵՏԸ

*When I do count the clock
 that tells the time...*

Երբ ժամերն եմ ժամանակի համարում
 Եվ պարզ օրը մութ գիշերում խավարեց,
 Երբ դիտում եմ ինչպիս վարդն է թառամում,
 Կամ սե ծամիդ ճերմակ ալիք հայտնելից.
 Երբ որ տեսնեմ տերեաթափ ճկուն ծառ,
 Որի սավերը նոր էր հովվին զով տալիս,
 Երբ դաշտերի կանաչ արոտը դալար

Մեռած խուրձեր հանդիսանա աչքերիս —
Այն ժամանակ սիրուն տեսքդ եմ ափսոսում՝
Մի՞թե նրան էլ ժամանակը պիտ տանի՝
Գեղեցկության շնորհքն հավիտյան չէ տևում
Հինը գնում է տեղը պիտ նորին պատկանի:
Բայց ճար չըկա փրկելովելու նրա գերբնդուց, մի հուզվի՜
Դու էլ դրա դեմ ժառանգներով կարող ես միշտ նորոգվի:

Գ. ՖԵՏԳԼՅԱՆԻ ԱՆՏԻՊ ՆԱՄԱԿԸ

Առաջարան և հրապարակում ԱՐՓԻՎ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆԻ

Մանչեստրաբնակ գիտնական, բանասեր և հասարակական գործիչ Գառնիկ Ֆետգլյանը (1864—1936) հայտնի է բանասիրությանը իր ուսումնասիրություններով և հոդվածներով: Հիմնականում աշխատակցել է «Մասիս» և «Անահիտ» պարբերականներին, տպագրելով Մանանդյանի «Խորենացու առեղծվածի լուծումը», «Աշխարհաբարի ընթացքը ԺԹ դարուն», «Կորյունի վարքը» ուսումնասիրությունները և այլ բաղամթիվ հոդվածներ: Բաղմագան նախասիրություններ ունենալով, Ֆետգլյանը զբաղվել է նաև թարգմանությամբ: Նա թարգմանել է Շեքսպիրի «Անտոնիոս և Կլեոպատրա» դրաման: Բացի այդ՝ թարգմանությանը կցել է մի ընդարձակ առաջարան, որը վկայում է նրա զրական-շեքսպիրագիտական հիմնավոր պատրաստությունը: Իր թարգմանությունը Ֆետգլյանը տպագրել է նախ «Անահիտում», ապա՝ 1911 թվականին, առանձին գրքով:

Ստորև բերվող նամակը, որ հրապարակվում է առաջին անգամ, հասցեագրված է բանաստեղծ, լրագրող, հասարակական գործիչ Վահան Մալեդյանին: Նամակը գրված է թարգմանության մի օրինակը Մալեդյանին ուղարկելու առթիվ: Այս նամակը հետաքրքիր է որպես թարգմանչի անկեղծ մտորումների վկայություն, ինչպես նաև Շեքսպիրից այլ գործեր թարգմանելու մտադրությամբ, որը, որքան հայտնի է, չի իրագործվել:

Մանչեստր 1912 ապրիլ 25

Սիրելի Վահան,

Շատոնց կուզեի նգիպտոսի անմոռանալի թագուհիին վերա Շեքսպիրի գրած հույակապ թատերգության թարգմանության օրինակ մը Ձեզի ղրկել, բայց միշտ կհետաձգեի որպեսզի նամակ մը միասին գրելով խընդրեմ որ համբերությունը ունենաք մինչև ծայրը կարդալու: Ավա՜ղ, հեղինակի կամ թարգմանչի նվեր ղրկած գրքերուն բախտը միշտ այդ չէ եղած, և լսած եմ շատ անգամ գնահատականի մը առաքումը՝ առանց գործը վերծանելու, ըստ բախտի հոս հոն աչք նետելով կամ երկու տող ալ հառաջաբանեն կարդալով միայն: Ինծի մեծ հաճույք մը եղավ այս թարգ-

մանության պարապումս, որովհետեւ անձինքը պատմական են, և զի շատ հետաքրքրող ժամանակամիջոցի մը մեջ ապրած, որովհետեւ հայ աշխարհը, հայ թագավոր մը ստվերորեն կանցնեն մեկէն, ավաղ, միշտ հակառակորդ կռիւներու հանգամանքովնին, և որովհետեւ զերազրապես գրավիչ, խելահեղիչ, խորհրդացույց էակ մըն է եղած Կլեոպատրան, որուն մեջ սիրո մեծութիւնը թագուհիի վեհութեան հետ լծորդված հազվադէպ սխառնք մը կրնծայեն նկարագրին:

Չափը որով գրեցի սկիզբները նեղեց զիս, և կարծեմ աշխարհաբարի մեջ նոր օրերու թատերգութեանց համար չի գործածված, բայց զեպի վերջերս՝ կարծեմ ավելի բնակացուց:

Միտքս է Համլետ և Ռոմէո ու Ճյուլիթ, և Կիր թագավորը ձեռք առնել կարգով, միշտ նույն չափով, ու փոխնիփոխ արձակ ու չափավոր, ինչպես է բնագիրը: Թերեւս մնացուն բան մը ըլլան այս թարգմանութիւնները, որոնք գոնե բնագրին մեջ գործված խոշտանգումներ, խժաժոյթիւններ չըլլայնուն կրնա մարդ ապահով ըլլալ, եւ արդեն գտնվածները ուրիշ անունով չեմ կրնար կոչել, համբերութեամբ բաղդատելու ձեռնարկած ըլլալով, և որչափ անսպառ համբերութիւն ունենալու է մարդ առոր համար:

Սուրենյանի հետ կտեսնվի՞ր:

Իր զնահատականը թարգմանութեան վերա աչնբան արդարորեն և գիտակցորեն զնահատող՝ զիս իր պարտապան ըրած է, և իր հողվածի մը ստիպող պահանջը գոհացնելու կհարկադրեւ, թեպէտ զլույսս բռնված է ամեն կերպ մտածումներեւ, և խնամյալ, ազատ հողված մը արտագրել պիտի պետք ունենար ավելի հանդարտամտութեան, Շեքսպիր intimate կուգի գրել, կամ վիպակ մը, որուն հերոսը Մանչեստրի ծանոթ երիտասարդ մըն է եղած. թերեւ Ձեր պատասխանեն ազդվիմ մեկը կամ մյուսը նախընտրելու:

Եթէ տղաս (որ հիմա գործիս բերած եմ) ավելի վարժեցնեմ, կհուսամ ավելի լաճն չափով մը օգտվել մեր աչնբան մոտիկ մտերմութենէն վայելելու համար թղթակցութիւն մը Ձեզ հետ, որ իմ հաճութեանս մեծերեն պիտի ըլլար:

Ձերդ անկեղծորեն

Գ. Յնտզլյան